

Дискусії про «візантинізм» і галицьке сакральне мистецтво міжвоєнного періоду на сторінках львівської періодики

Роксолана **АВДИКОВИЧ** (Львів)

Український католицький університет, аспірантка, ravydykovych@ucu.edu.ua

Пожвавлення інтересу до візантійської спадщини на території Галичини в першій половині ХХ ст. було не випадковим. У той час і на тому місці для цього склалися сприятливі умови. Галицькі терени знаходяться на шляху проходження фронтиру, в районі перетину і діалогу різних культур. За словами Ярослава Дашкевича, Великий кордон, крім того що є певною лінією розмежування цивілізацій, також є зоною етнокультурної інтерференції, зокрема обміну між Сходом і Заходом, а також, як продовжує цю ідею Наталя Яковенко, діалогом між Північчю та Півднем.

Доповнюють вищезгадані твердження сучасні дослідження про сприйняття Візантії, зокрема цікавим є підхід Гелен Бодін (Стокгольмський університет). На основі теорії Юрія Лотмана дослідниця виділяє дві семіосфери — візантійську (з культурним центром у Константинополі) та західну (центром якої від початку ранньомодерної доби є Париж). Отже, Візантія сприймається як периферія з боку західної семіосфери і як центр в межах візантійської семіосфери. Далі Гелен Бодін пише, що особливу увагу заслуговують території, де семіосфери перегинаються і різні погляди взаємодіють і протиставляються одні одним. Терени Галичини якраз потрапляють в зону перетину семіосфер.

Починаючи з ХІХ ст. в Східній та Південній Європі розпочався процес модернізації, побудови національних проєктів. Галичину також охоплюють процеси, що нуртували в сусідніх європейських регіонах. На сторінках львівської періодики можна простежити відгомін суспільно-політичних та культурних тенденцій на міжнародного та локального рівня.

Першим етапом побудови нації, за схемою чеського науковця Мірослава Гроха, є пошук культурних, лінгвістичних, соціальних, історичних атрибутів недомінантної групи з метою вивчення і поширення набутих знань про спільні риси певної етнічної групи. В Галичині представники руської, а згодом української інтелігенції від середини ХІХ ст. зайнялися збиранням власної культурної спадщини. Поступово у складних пошуках джерел власної ідентичності галицькі інтелектуали звернулися до питання візантійської спадщини і почали розмірковувати про можливість її використання у власних національних потребах.

Сприятливою ділянкою для рецепції, адаптації і подальшого творчого опрацювання візантійської спадщини було сакральне мистецтво.

В Галичині збереглося чимало візантійсько-руських пам'яток. Варто тут згадати колекцію старовинних ікон, які передав в Національний музей митрополит Андрей Шептицький. Перед тим він чітко обґрунтував потребу створення такого історичного, наукового, мистецького осередку та забезпечив можливість його функціонування. Іншим сприятливим фактором у відродженні «візантійства» було те, що на території Галичини зберігся східний обряд.

Вивчення власних візантійсько-руських джерел в академічних середовищах супроводжувалося дискусіями про візантійський чинник в історії і культурі українських земель на сторінках періодики. Наприклад, з січня 1928 р. на шпальтах газети *Діло* розгорнулася полеміка навколо поняття «візантійства» і його змісту. Розпочав її дописом під назвою *Наше візантійство* (*Діло*, 7 січня 1928 р.) дипломат і публіцист Василь Панейко. На його думку, «візантійство» мало деструктивний вплив на світогляд і мораль українців, негативно відбилося на їх духовній формації, яка не збігалася з морально-етичними рисами європейської людини.

У відповідь інші галицькі інтелектуали почали публікувати статті на захист «візантійства». Одна з них належить о. Гавриїлу Костельнику (*Наше самозаперечування* // *Діло*, 22 січня 1928 р.). Його взагалі дивує той факт, що Василь Панейко звертається до історії Візантії. Зокрема, він констатує, що суспільство на Галичині дуже мало знає про Візантію, не більше, ніж про Персію, бо ні в школах її історію не вивчають, ні в літературних творах вона не зустрічається частіше, ніж, наприклад, Вавилон. На думку о. Гавриїла Костельника, історія, що написана на сторінках і закрита в книжках, вже не є актуальною, тим більше історія чужої держави. Він також додає, що за княжих часів Візантія мала на Руську державу спасенний вплив, оскільки за короткий час Русь змогла долучитись до кола цивілізованих держав Європи. Далі о. Гавриїл Костельник накреслює траєкторії цивілізаційного розвитку Заходу після занепаду Риму в V ст. і Сходу після падіння Другого Риму в XV ст. Захід, на його думку, зміг швидше оговтатись від потрясіння і витворити власну культуру. Натомість Другий Рим та решта православної ойкумени тривалий час переживали труднощі після нашестя османців. Також автор спростовує твердження Василя Панейка про те, що Православна Церква була причиною цивілізаційного відставання народів Центральної і Південної Європи. Також о. Гавриїл Костельник заперечує версію автора статті *Наше візантійство* про деструктивні імпульси з боку Візантії, а згадані княжі міжусобиці на Русі виникли на місцевому ґрунті. Натомість внесок візантійської цивілізації міститься у церковних книгах та східному обряді.

Далі до дискусії долучається мистецтвознавець Володимир Залозецький (*Ще про наше візантійство* // *Діло*, 27 січня 1928 р.). Він зауважує,

що в межах статті неможливо вичерпно розглянути вище згадані проблеми. Також Володимир Залозецький пише, що вплив візантійської цивілізації на українські землі мав як позитивні, так і негативні сторони. До несприятливих чинників автор зачисляє прояви залежності Церкви від держави на Русі і запровадження в державі християнської релігії «зверху». За словами Володимира Залозецького, в Галичині зустрілися Схід і Захід, злилися західно-римська та східно-візантійська культура. Автор робить висновок, що не слід схилити шальки терезів на сторону ані Заходу, ні Сходу. Більш відповідним для творення української держави й духовної єдності народу, на його думку, є шлях поєднання східних і західних цивілізаційних течій.

Отож, галицькі інтелектуали до різного рівня глибини занурюються в поняття «візантинізму», його наповнення, витворюють цілий спектр формулювань («візантійство», «візантійщина» та ін.) і значень, дають йому різні оцінки — від негативних до позитивних.

З початком XX ст. в Галичині поширилася практика будувати храми із цегли, а не лише з дерева. Крім технічних нововведень, руські архітектори поставили за ціль відійти від будівництва церков «терезіанського» типу, схожих на костели. Щойно ставши галицьким митрополитом Андрей Шептицький оголосив конкурс проектів на побудову церков. Архітектор Василь Нагірний в 1905 р. у статті *Кілька слів в справі будівель церковних* (Діло, 7 жовтня 1905 р.) пише, що метою очільника Церкви було отримання взірцевих планів для побудови церков з твердого матеріалу, які би брали за основу форми старих дерев'яних церков і пристосували їх до техніки мурування, щоби цей оригінальний тип храмового будівництва з часом не занепавав. Далі архітектор зауважує, що при проектуванні святинь східного обряду слід зберегти те, що стоїть в тісному зв'язку з церковним уставом та з історією Руської Церкви (поділ простору храму на три частини та увінчання споруди куполом, який би мав слугувати маркером зв'язку цього типу архітектури зі святинями Візантії).

Василь Нагірний висловлює сподівання, що з часом українці зможуть сформувати власний стиль, але для цього потрібно ще багато попрацювати, а поки що слід черпати з того, що розум та здібності митців творили впродовж століть. Він також додає, що для створення нового стилю потрібно геніїв думки, потужних покровителів і століття часу.

Значними подіями в духовному та мистецькому житті Галичини було посвячення іконостасу (грудень 1927 р.) та молитвенниці Духовної Семінарії у Львові (лютий 1929 р.). На сторінках періодики ці події отримали великий резонанс. 14 вересня 1939 р. семінарійна церква була зруйнована німецькою бомбою, яка, мабуть, призначалася для знищення будівлі Головної пошти як стратегічного об'єкту. Із руїн церкви

львівський мистецтвознавець Михайло Драган врятував 6 ікон старого іконостасу і передав їх до Національного музею. На сьогоднішній день іконостас Петра Холодного (із частковими втратами) зберігається у фондовій збірці Національного музею у Львові. Він пережив тотальне знищення в 1952 р. «неблагонадійних» творів.

Крім зафіксованих вражень відвідувачів, описів іконостасу та поліхромії молитвенниці (о. Петро Хомин, часопис *Нива*, січень 1929 р.; Іванна Федорович-Малицька, *Діло*, 4 травня 1933 р. та ін.), мистецтвознавчих оцінок (Михайло Драган. *Мистецький подвиг*, *Діло*, 1 березня 1929 р.) є записаний зміст промови ректора семінарії Йосипа Сліпого (*Діло*, 10, 14, 15 лютого 1929 р.) та вітальне слово митрополита Андрея Шептицького (*Діло*, 17 лютого 1929 р.) з нагоди посвяти семінарійної церкви.

Промова Йосипа Сліпого цінна тим, що дає нам уявлення про поліхромію храму, який вже не існує. У зверненні до присутніх ректор наголошує на значенні осередку, в якому виховується духовенство як місця, де мають бути присутній дух Христа, закумуляовані найглибші думки, високі ідеї. В цьому закладі до молодого семінариста слід звертатись не лише промовленим словом, але й мальованим образом підносити та облагороднювати його душу. Ректор пояснює зміст окремих сюжетів в системі розписів молитвенниці, розкриває запрошеним на урочистість гостям, а за посередництвом збереженого тексту і нам, спільно обмірковані задуми митців та замовників, відкриває таємницю і глибину багатьох давніх християнських символів й наново повертає їх до життя, а також презентує нові сконструйовані сенси (наприклад, творче переосмислення Євангельської притчі про таланти і можливості їх використання в житті людини — пасивного їх накопчування, покликання до фізичної праці, здійснення інтелектуального подвигу).

З нагоди вищезгаданої урочистості митрополит Андрей Шептицький промовив глибокі слова про суть мистецтва й зазначив, що реалізму не місце в сакральному мистецтві. Ціль мистецтва в сакральному просторі є прокладати шлях до немислимого, до надприродного світла, впроваджувати християнина в таємницю молитви і простір містики.

Ще одним сприятливим чинником для актуалізації візантійської спадщини в Галичині є формування на початку ХХ ст. модернізму у європейському мистецтві та загальний відхід від принципів і норм реалізму. На Заході митці шукають нові засоби вираження, способи передачі дійсності, а за натхненням та ідеями звертаються до Візантії. Митці з Галичини мали нагоду навчатися у Відні, Кракові, Парижі і ознайомитися з новими віяннями в мистецтві, освоїти нові, а також призабуті давні технічні прийоми й реалізовувати їх у себе на батьківщині.

Загалом, на сторінках міжвоєнної львівської періодики можна знайти інформацію про посвячення нових храмів з використанням елементів візантійського стилю, виконання в них розписів, створення вітражів. Тут можна простежити намагання митців скласти уявлення про те, яким має бути власне мистецтво (М. Дагор. *Про розписи наших церков*, Діло, 9 грудня 1933 р.; Микола Федюк. *Основи малювання й оцінки іконостасу* // Діло, 24 березня 1938 р.).

Пошуки власної ідентичності, намагання себе виокремити в поліетнічному середовищі, вплив загальноєвропейських мистецьких трендів привели галицьких інтелектуалів до русько-візантійських витоків. Це дало їм імпульс до осмислення поняття «візантинізму», породило творчу напругу, що виникла внаслідок зустрічі традиції з модерністю, спричинило певні дискусії, які відобразилися і на сторінках періодики. Галицькі інтелектуали дійшли до певного консенсусу в оцінці візантійського чинника в історії та культурі українських земель і приступили до ревіталізації візантійської спадщини та розміщення її в новому суспільно-політичному та культурному контексті.

